

TÁRGYIASÍTOTT LELKIISMERET
A 20. századi európai és nemzetközi jog „szörnyszülöttje”

DOI 10.35402/kek.2024.2.16

Összefoglalás

Grégor Puppincq *Lelkiismeret és emberi jogok* című kötete a lelkiismeretet és a lelkiismereti okból történő megtagadás jogát vizsgálja az egymással versengő nemzeti versus európai és nemzetközi jogrendszerben. Miként e 20. századi vívmány az erkölcs ellentmondásos megkettőződéséhez vezetett, a lelkiismeretet is egy egyre szubjektívabb, természetől elszakadt megközelítésben látatja. Márpedig a lelkiismeretnek kulcsszerepe van az egyéni és csoportos döntések meghozatalában és azok mások általi megítélésében, például a bevándorlók befogadásának kérdésében. Így szemlénk célja az volt, hogy megvizsgálja: van-e különbség a befogadás mellett és ellen érvelők között a lelkiismeret – mint filozófiai és jogi meghatározás – tekintetében; valamint hogy miként értékelhető a média szerepe a lelkiismeret formálásában. A kötet tematikus feldolgozása lehetővé tette a lelkiismeret mibenlétének, működésének, szabadságjogok tárgyává válásának feltárását, s hogy összegezzük a lelkiismereti okból történő megtagadás jogának elismerési gyakorlatait és kritériumait. Főbb következtetéseink egyike, hogy a befogadás lelkiismerete, a támogatás vagy ellenzés erkölcsi megítélése az értelemtől és a tájékozottságtól nagyban függ, melyet a média mint intézmény és mint információforrás is nagyban befolyásol. Másik pedig, hogy a korok előrehaladtával, visszatekintve tudható csak biztosan, hogy – az éppen győzeledelmes korszaknak megfelelően – mi is a „jó” és „helyes” lelkiismeret.

Kulcsszavak: bevándorlás, erkölcs, európai jog, lelkiismeret, lelkiismereti okokból történő megtagadáshoz való jog, korszak, nemzetközi jog

Abstract

Grégor Puppincq's book *Conscience and human rights* examines conscience and the right to conscientious objection in competing national versus European and international legal systems. Just as this 20th century achievement led to the contradictory doubling of morality, it also sees conscience in

an increasingly subjective approach, disconnected from nature. In fact, conscience plays a key role in making individual and group decisions and in their assessment by others, for example in the issue of accepting immigrants. Thus, the purpose of our review was to investigate: whether there is a difference between those who argue for and against acceptance in terms of conscience – as a philosophical and legal definition; and how the role of the media in the formation of conscience can be evaluated. The thematic processing of the volume made it possible to explore the existence and functioning of conscience, its becoming the subject of freedoms, and to summarise the recognition practices and criteria for the right to conscientious objection. One of our main conclusions is that the conscience of acceptance, the moral judgment of support or opposition depends greatly on reason and information, which is greatly influenced by the media as an institution and as a source of information. Another is that with the progress of the ages, looking back, one can only know for sure what the “good” and “correct” conscience is – in accordance with the currently victorious zeitgeist.

Keywords: conscience, European law, immigration, international law, morality, right to conscientious objection, zeitgeist

Bevezetés

Grégor Puppincq, francia jogász, publicista és emberi jogi szakértő (Mandiner 2021) legújabb kötete¹, a „*Lelkiismeret és emberi jogok*” (eredeti nyelven: „*Objection de conscience et droits de l'homme*”) 2023 őszén jelent meg hazánkban, és a lelkiismereti okból való megtagadást mint jogi eszközt helyezi az elmélkedése középpontjába. Puppincq számára ezen terület beható vizsgálata 2016-ban kezdődött Thierry Rambaud professzor témavezetésével a *Droit, société et religion* (Jog, társadalom és vallás) című folyóirat hasábjain megjelent tanulmányuk keretében. Ennek alaposan átdolgozott és kibővített változata a mostani kötet, mely annak ellenére,

¹ Korábbi kötete, az „*Embertelen jogok*” 2021-ben jelent meg hazánkban az MCC Press gondozásában.

hogy a lelkiismeret és az emberi jogok – ahogyan a cím is utal rá – közös metszéspontjában található szűk témájával és annak megfelelő nehéz nyelvezetével nem egy széles olvasóréteget céloz meg, valójában bárki számára érdekes és értékes olvasmány lehet, akit érdekel, hogy miként vált a *megfoghatatlan* lelkiismeret a szabadságjogok tárgyává.

A lelkiismeret ugyanis nem egy szilárd anyag, tartalom, vagy egyéneknél konform, azonos, így az egyes helyzetek lelkiismereti szempontú megítélése egyéni elbírálás alá esik. És mivel nem stabil, egy pontban rögzített, ezért személyes és környezeti hatásoknak való kitettsége okán változékony, befolyásolható, mellyel vissza lehet élni. Sőt, az idő, a különböző korok előrehaladtával egyre szubjektívabbá, a természettől elszakadtabbá válik megítélése. Mégis, mivel lelkiismeretünk kötelességet ró ránk a döntéshelyzetekben, s bizonyos helyzetek erkölcsi megítélésére, s annak megfelelő cselekedet megtételére sarkall, egyben szabadságjog is. Vagyis mivel diszkomfortérzetet, gyakorlatilag az önmagunkkal való meghasonulást váltja ki belőlünk, ha nem neki megfelelően cselekszünk, az európai és nemzetközi jog (a nemzeti jogrendszerekkel szemben) lehetővé teszi – sőt, egyes helyzetekben megköveteli –, hogy – a hivatalosan ránk szabott feladattal, paranccsal szemben, de – a lelkiismeretünknek megfelelően cselekedjünk.

Így a lelkiismeretnek kiemelkedő szerepe van az egyéni és csoportos döntéseink meghozatalában – és azok mások általi megítélésében –, például – de nem kizárólagosan – a bevándorlók befogadásának kérdésében. Az előző szemlékkel („*Szentek tábora*”, „*Migráció – A populisták igaza*”) összhangban, a jelen tanulmány célja, hogy megvizsgálja: a *befogadás lelkiismeretét*, vagyis azt, hogy *van-e különbség a befogadás mellett és ellen érvelők közt a lelkiismeret – mint filozófiai és jogi meghatározás – tekintetében*; valamint azt, hogy *miként értékelhető a média szerepe a lelkiismeret formálásában*. Ehhez először a lelkiismeret mibenlétét és működését tárjuk fel, majd azt, hogy miként vált a szabadságjogok tárgyává. Ezt követően tematikus rendben sorra vesszük a lelkiismereti okból történő megtagadás jogának elismerési gyakorlatait és kritériumait. Végül a kutatási kérdések megválaszolásával zárjuk a következtetésekben.

A lelkiismeret mibenléte és működése

A lelkiismeret nem a meggyőződések összességét, hanem azok lélektani és erkölcsi funkcióval

ellátott forrását jelenti. A tudatban, vagyis önmagunk és a világ megismerésében gyökerezik, mégis túlmutat rajta, mivel erkölcsi ítéletet hoz az észlelt cselekvésekről. Ebben a jó iránti vágy és a rossz elutasítása hajtja. A legfőbb jót azonban csak az értelem, az intelligencia segítségével, a választási lehetőségek mérlegelésével érheti (érhetjük) el. Az erkölcs ezen alapelvei, a lelkiismeret hajtóerői egyetemesek, minden emberben jelen vannak. Ezt hívták az ókori görög és római filozófusok, mint például Cicero és Seneca, „synderesis”-nek, vagyis „habitualis lelkiismeret”-nek. S ez egyfajta kölcsönösséget is feltételez, vagyis hogy úgy (jót) cselekedjünk másokkal, ahogyan másokat szeretnénk, hogy velünk (jót) cselekedjenek (Puppinc, 2023: 19-24).

A lelkiismeret értékítéletét bármely konkrét (megtörtént, folyamatban lévő, feltételezett stb.) helyzetre önmagunk vagy a külvilág vonatkozásában alkalmazhatja, tehát hatóköre is egyetemes. Megfelelő gyakorlása azonban feltételezi, hogy „tulajdonosa” képes eme ítéletét tények ismeretében, befolyásolástól mentesen meghozni. Mert az olyan személyek lelkiismerete, akik nem jól tájékozottak, mások által manipuláltak vagy szenvedélyek rabjai, nem tiszta. S ekképpen értékítéletük sem lehet az. Márpedig a lelkiismeret megfelelő gyakorlásához a pontos, becsületes és helyes, józan eszű érvelés is szükséges, mely nagyban – de nem kizárólagosan – függ a műveltségtől és a kritikus gondolkodástól. (Egy demens személy vagy egy gyermek nem rendelkezik megbízható lelkiismerettel, s ezért büntetőjogilag sem vonható felelősségre.) Vagyis végső soron az ész vezet a lelkiismeret szabadságához, ahhoz, hogy egy adott személy helyes ítéletet alkothasson saját és mások cselekedeteinek erkölcsösségéről (24-25. o.).

Ugyanakkor a lelkiismereti szabadság nem erkölcsi szabadság, hiszen az adott személy nem hozhat önkényes erkölcsi ítéletet. Sőt, az ember szabad akarata által eldöntheti, hogy lelkiismeretének megfelelően vagy ellene, tehát tudatosan cselekszik. S ekképpen felelős tetteiért – képes felelősséget vállalni értük. Vagyis a lelkiismeret „nem önkényes cselekedet, hanem a jó megismerésének aktusa” (26. o.). Ez azt is jelenti egyben, hogy bár a lelkiismeret is tévedhet véletlenszerűen, általános értéke alapvetően jó, megbízható tetteink irányítására, melyet döntéseink sokasága bizonyít.

A lelkiismeret mint a szabadságjogok tárgya

A lelkiismeret – működése okán – kötelességeket ró az emberekre, s ekképpen szabadságjogok tárgyát is képezi (58. o.). A lelkiismereti szabadság gyakorlásának egyik módja a lelkiismeretre való hivatkozás egyes cselekedetek megtételekor vagy elutasításakor. Ez utóbbi, a lelkiismereti okból történő megtagadás azonban nemcsak kötelesség, hanem jog is egyben, miképpen a jogok és kötelességek összefüggenek egymással és egymást feltételezik (65. o.). Az európai és nemzetközi jogrendszer elismeri és a nemzeti jogrendekkel szemben biztosítja az egyénnek ezt a jogát. Engedélyezi a megtagadást, amennyiben az egy (nemzeti) „rossz” vagy „gonosz” törvény által előírt cselekedetre vonatkozik.

Ez azt a klasszikus erkölcsi felfogást tükrözi, melyet Aquinói Szent Tamás „*Summa Theologiae*”-jében (A teológia foglalat) is olvashattunk: „Az emberi törvény annyiban törvény, amennyiben a helyes ész követi és ebben az esetben nyilvánvaló, hogy az örök törvényből származik. Amennyiben eltér az észről, úgy gonosz törvénynek hívjuk, és így nem törvény, hanem inkább valaki részéről erőszak” (Prima Secundae, XCIII. kérdés, 3. szakasz, válasz a második ellenvetésre); „Minden emberi törvény annyiban törvény, amennyiben a természettörvényből származik. Ha pedig a természettörvénytől valamiben eltér, már nem törvény, hanem annak megromlása” (Prima Secundae, XCV. kérdés, válasz a második szakaszra) (52. o.).

A lelkiismereti okból történő megtagadást a pozitív jog széles körben elismeri, például az Egyezségokmány 18. cikke, az Európai Egyezmény 9. cikke, az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 1. cikke vagy a Helsinki Konferencia (1965) záróokmánya, mely minden egyén számára rögzíti a „saját lelkiismeretének parancsával összhangban való cselekvéshez való jog”-ot a gondolat, a lelkiismeret, a vallás és a meggyőződés szabadságának részeként. De nemcsak mint jogot, hanem – természetszerűleg – mint kötelességet is. Ennek elismerésére a második világháború, majd a kommunizmus bukása után volt szükség azon személyekkel kapcsolatban, akiket „súlyos igazságtalanságok elkövetésében való közreműködésre utasítottak” (59. o.).

Ekképpen a háborús bűnösök² vagy a nemzeti szocialista rezsim kiszolgálói nem vonhatták ki magukat a felelősség alól arra hivatkozva, hogy a nemzeti törvényeiknek megfelelően, parancsra cselekedtek. Erről az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága (1950) a következőképpen nyilatkozott: „Az a tény, hogy egy személy kormánya vagy felettese utasítása szerint járt el, nem mentesíti őt a nemzetközi jog szerinti felelősség alól, feltéve, ha megvolt az erkölcsi képessége arra, hogy válaszson” (60. o.). Saját kormányuk vagy felettesük utasításának megtagadása esetén azonban mind a háborús bűnösöket, mind a nemzeti szocialista rezsim kiszolgálóit valószínűleg saját nemzetük bírósága vonta volna felelősségre. Vagyis egy ilyen személy részéről a megtagadás „hősies [...] kötelesség az emberiség iránt, melynek maga is részese” (59. o.).

Már ebből is látható, hogy a lelkiismereti okból történő megtagadás jogának megítélése nem egyértelmű, sőt sokszor ellentmondásos. Ez az erkölcs ellentmondásos megkettőződéséből fakad, mely a társadalom liberális és individualista fejlődésének, haszonelvűségének eredménye. Liberális szemléletben ugyanis az erkölcs köz- és magán-dimenziója elválik egymástól, mely azt jelenti, hogy a magánéletben elkövetett cselekedetek erkölcsössége magánbírálat alá esik, mely a magánéletben folytatott

² Markus Günther újság- és regényíró „*Hitler és mi*” című tanulmányában arra a következtetésre jut, hogy mind a tömeges téveszmék követői, mind az ezekkel szembenálló kivételek cselekedeteik alátámasztására a lelkiismeretükre hivatkoztak: „A Harmadik Birodalomban az elkövetők túlnyomó többsége, akár pitiáner blokkfelügyelőként, akár felelős koncentrációs táborfelügyelőként, nem a lelkiismerete ellen, hanem azzal összhangban cselekedett.” Ekképpen a következőket fogalmazza meg kiáltványában: „A lelkiismeret a végső mérce, és az is marad. Ez azt is jelenti, hogy csak fenntartásokkal vagyok demokrata. Mert a többség is tévedhet bármikor. Csak további intézkedésig vagyok törvénytisztelő, csak szkeptikus vizsgálat után vagyok lojális és csak visszavonásig lehetek toleráns: mert nincs olyan törvény vagy rendelet, nincs olyan korszellem vagy véleménydivat, nincs olyan ideológia, legyen az bármilyen jó szándékú is, és nincs olyan főnök, aki a legfőbb hatóság. A legfőbb hatóság csakis a lelkiismeretem lehet. Ha azt hiszem, hogy immunis vagyok a régi és új üdvöségtanok minden csábításával és kísértésével szemben, akkor túlbecsülöm magamat és a lelkiismeretemet, mert minden korszaknak megvoltak és megvannak a maga tévedései, a kortársak által fel nem ismert igazságtalanságai. De az az egyén, aki követi a lelkiismeretét, messze a legjobb, sőt, az egyetlen védelem, amit felismerhetek, amikor én, mint később született ember, haraggal, séggyennel és tehetetlenséggel tekintek ebbe a történelembe.”

erkölcstelen gyakorlatok dekriminalizálásához és társadalmi szintű toleranciájához vezet. Utilitarista felfogásban a haszonelvűség pedig oly mértékű, hogy a jó cél elérése szentesítheti akár rossz eszközök alkalmazását is – például egy tudományos át-törés, profitszerzés érdekében életek feláldozását –, mely ellentétben áll a klasszikus erkölcs azon felfogásával, hogy az igazi jót csak más jó által lehet elérni (66-7. o.).

A jó egységének eme felbomlása nyomán jön létre az erkölcs ellentmondásos kettőssége, mely bár a társadalom szintjén nem okoz látható problémát, az egyén szintjén rombol. Ott az emberek többségének irreleváns, de az érintett kisebbség számára lelkiismereti szabadságba ütköző. Így lehetséges például, hogy míg az eutanázia lehetővé tétele egy országban a társadalom szintjén elfogadott gyakorlatot jelent, addig az egyén szintjén, kiváltképp azok számára, akiknek végre kell hajtaniuk, a lelkiismerettel nem összeegyeztethető. S ilyen esetben az egyén vagy a lelkiismerete ellen cselekszik és erőszakot vesz magán, vagy él a lelkiismereti okból való megtagadás jogával (67-8. o.).

Ekképpen a társadalom, pontosabban az abban működő jogalkotó feladata a két erkölcsi szint együttélésének megszervezése vagy eseti alapon a lelkiismereti szabadság jogának bírói elismerése által vagy az ún. „lelkiismereti záradék” biztosításával a különböző társadalmi szférákban (például az egészségügyben). A záradék bevezetésével maga a jogalkotó is elismeri, hogy a vonatkozó cselekvések, feladatok, beavatkozások (például a korábban említett eutanázia) erkölcsi problémát jelentenek, így jogos a megtagadásuk. Ezzel végső soron „meggátolja, hogy a tolerancia maga is intoleránssá váljon, amikor elítéli azokat a polgárokat, akiket szakmai helyzetük a két erkölcsi szint között sodor, és megakadályozza, hogy egyesek a részükre megadott engedélyt mások szabadságának rovására gyakorolják, vagy hogy a közérdek arra kényszerítsen egyéneket, hogy erkölcstelen cselekedetet kövessenek el” (68. o.).

A lelkiismereti okból történő megtagadáshoz való jog elismerése

Az európai és a nemzetközi jogban, de a pozitív nemzeti jogban is már számos esetben megtörtént a lelkiismereti okból történő megtagadáshoz való jog elismerése, sokszor ellentmondásos erkölcsi természetű kérdésekben. Például a katonai szolgálat, az

egészségügyi eljárások, a vallásoktatás és a szexuális felvilágosítás, az azonos neműek közti bejegyzett élettársi kapcsolat és polgári házasságkötés, valamint a vadászat terén (66-69. o.).

Katonai szolgálat

A katonai szolgálat, pontosabban a katonai jellegű cselekedet és a katonai célú kiadások megtagadása lelkiismereti okból lehetséges, amennyiben az erőszak alkalmazásának kötelezettsége konfliktusba kerül a lelkiismereti szabadsággal és a vallás vagy meggyőződés kinyilvánításának jogával. Vagyis akkor, ha az egyén nem a szolgálatot, hanem más emberi lények megölését tagadja meg, ha az emberi élet szentségére hivatkozik. Ez esetben az állam kötelezheti a szolgálatot megtagadót hadseregen kívüli, nem katonai parancsnokság alá rendelt, nem büntető jellegű, közhasznú polgári szolgálat teljesítésére (69-79. o.). Ettől eltérően azonban a bíróság nem fogadja el a lelkiismereti okból történő megtagadás jogát hivatkozási alapként, ha például valaki a katonai szolgálatot a kötelezettséget kiróó állam berendezése miatt tagadja meg (Bayatyan-ügy 2016: egy török muszlim nem volt hajlandó egy szekuláris állam hadseregében szolgálatot teljesíteni). Vagyis ebben az esetben a bíróság kizárja a muszlim meggyőződést a vallási meggyőzések védelme alól, és szembemegy saját ítélkezési gyakorlatával (80-4. o.).

Egészségügyi eljárások

Az egészségügyben azóta merül fel a lelkiismereti okból való megtagadás, amióta megjelentek a nem terápiás célú orvosi eljárások. Ilyenek a fogamzásgátlás, a plasztikai sebészet, a sterilizáció, az abortusz, az eutanázia vagy a közvetlen terápiás cél nélküli tudományos kutatás. Ekképpen az ilyen eljárások dekriminalizálását a korábban említett lelkiismereti záradék elismerése kísérte, mely biztosítja az orvosok számára a megtagadás jogát. Erre azért is volt szükség, mert ezek a beavatkozások a feje tetejére állították az orvosi etikát. Az erkölcsöt a cselekvés célhoz rendelése határozza meg. Ezért ha megváltozik a cél, az erkölcs is. Így most egy rossz cél határozza meg a rossz erkölcsöt. És bár az egészségügyi szakemberek egy része hű maradt az élet szentségének és a test integritásának történelmi elvéhez, másik része az igények kielégítését, a haszon által hajtott szolgáltatásnyújtást helyezte az előtérbe. Ez a kettősség alapvetően befolyásolja a

lelkiismereti okból való megtagadás jogának alkalmazhatóságát (85. o.).

A már említett lelkiismereti záradék például biztosíthatja az ápolók, az orvosok és a szülésznők lelkiismereti okból történő megtagadásának jogát egyes beavatkozások esetén (ezt főként az abortusz, az eutanázia és a biotechnológiai eljárások során alkalmazzák). Ez tartalmazhat kitételeket, ilyen megtalálható például a francia jogban: „kivéve a sürgősségi eseteket és azokat az eseteket, amikor ezáltal nem lenne eleget emberiességi kötelezettségeinek” (francia orvosi etikai kódex, 47. cikk) (86-87. o.). De vannak országok, melyek nem garantálják a lelkiismereti záradékot az egészségügyi szakembereknek. Ilyen például Bulgária, a Cseh Köztársaság, Finnország, Izland, Svédország, ahol bíróság dönt a lelkiismereti megtagadás jogáról az egyes esetekben (98. o.). 2020-ban például egy Svédország ellen indított ügyben az Emberi Jogok Európai Bírósága úgy határozott, hogy „egy kórház megtagadhatja az abortusz végrehajtását elutasító szülésznők felvételét azzal az indokkal, hogy ez »abortuszt kérelmező nők egészségének védelmét biztosító jogos célt« szolgálja, és hogy a szülésznők önként választották ezt a munkát, »tudván, hogy ez abortuszokban való részvétellel jár» (109. o.). Ezzel a döntésével persze a bíróság megint csak korábbi elveinek mondott el, hiszen az abortusz nem gyógymód, ráadásul életet vesz el; és nagyban szűkítette a lelkiismereti okból való megtagadás jogának hatályát (110. o.).

Az eugenika azonban, azaz az ember tökéletesítésére³ irányuló, nem terápiás orvosi beavatkozások összessége (értsd: embereken végzett kísérletek, szelektálás, sterilizálás, elpusztítás – 89. o.), már számos országban bevett gyakorlat, mely ma valóban

³ Elsőként René Descartes francia filozófus fogalmazta meg azt („Értekezés a módszerről”, 1637), hogy az orvostudomány lehet az ember tökéletesítésének a módja, idővel pedig Pierre-Jean Georges Cabanis volt, aki felszólította a kormányokat művében („Az ember fizikai és erkölcsi jellemzőinek összefüggése”, 1802) arra, hogy javítsák az emberi fajt, tökéletesítsék mind a társadalmi, mind az egyéni szervezetet. A kettejük közt eltelt időben – és azóta is – számos filozófus hitt az ember tökéletesíthetőségében, például William Godwin angol filozófus („Politikai Igazságosság”, 1793) vagy Marie Jean Antoine Nicolas Caritat, marquis de Condorcet, francia filozófus („Történelmi vázlat az emberi szellem haladásáról”, 1795) – róluk bővebben lásd Almadi (2023) –, akik azonban nem kapcsolták össze az ember tökéletesíthetőségét az orvostudománnyal. Ez utóbbi felfogást képviselő irányzatok közül emelkedett ki az eugenika a 19. század végén.

meghatározza az egészségügy célját, s ekképpen erkölcsét is. Annak ellenére, hogy a nürnbergi perek bírái még elítélték azokat a náci orvosokat (halálra ítélték például Gerbhart professzort emberiség elleni bűncselekmények miatt), akik az eugenika elkötelezettjeiként a hippokratészi esküvel szembementek és az emberiség ellen tevékenykedtek – vagyis amiért nem a lelkiismeretük szerint cselekedtek. Ez követően azonban, a 20. század második felében, a fogamzásgátlás legalizálásával az emberi testen végezhető „terápiás” célú beavatkozásokat felváltották az „orvosi” beavatkozások, melyek utat nyitottak az eugenikának (90-4. o.).

A törvénymódosítások következtében tehát fellendült az orvosi „ipar”, szabadabbá vált az út az esztétikai, a fogamzásgátlási, a nemzőképességi, a tudományos (kutatói), az orvosi segítséggel történő elhalálozási stb. eljárásoknak. Például Franciaországban miután 1999-ben módosították a polgári törvénykönyv 16. cikkének (3) bekezdésében a „terápiás” jelzöt orvosi”-ra, a francia törvényhozás 2001-ben engedélyezte a fogamzásgátlási célú sterilizációt, 2004-ben a bioetikai törvény által az embereken végzett tisztán kognitív kutatásokat, 2013-ban pedig az emberi embriókon végzett kutatásokat stb. (93. o.).

Ilyen esetekben, ha az egészségügyi dolgozók élnek is a lelkiismereti okból történő megtagadás jogával, egy csoportba esnek a vallási vagy felekezeti alapon megtagadókkal – hiszen a lelkiismeret és a vallás egy törvényben rögzített. Ezáltal azonban az erkölcs és a vallás közti határvonal összemosódik, és egyfajta szubjektív megközelítést kap, miközben épp az erkölcsnek szilárdnak és objektívnek kellene lennie. A jó, a helyes, az igazság képviselőjének. Ekképpen azonban pont fordítva, az erkölcs is zavarossá válik, a lelkiismereti okból megtagadók pedig a zavar, az igazságtalanság okozói lesznek: „A jogban ugyanis a zűrzavar az igazságtalanság jele, mivel az ellentmondás [az erkölcs szubjektívvé válása] hibát jelez” (96. o.).

Vallásoktatás és szexuális felvilágosítás

Az Európai Bíróság az egyének (szülők) megtagadási jogát szavatolja a (gyermek) vallásoktatás(á)ra vonatkozólag, s kimondja, hogy „e nevelést és oktatást a szülők vallási és világnézeti meggyőződésének megfelelően kell biztosítani”; de rendszeresen elutasítja a szexuális felvilágosítást, a világi erkölcs, az etika vagy a (ko)edukált úszásoktatás esetében. Ezek oktatása során ugyanis – a bíróság szerint – nem

történi indoktrinációs (politikai vagy ideológiai befolyásolási) kísérlet, a tanítás „objektív, pluralista és tudományos módon” történik. Ha ettől a gyakorlattól az intézmény vagy oktatója eltér, a szülők megtagadása jogosnak minősül (130-131. o.).

Elvileg. A bírósági ítélezés azonban ettől eltér, és a szülők helyett az állam kezébe helyezi a gyermekek nevelését. Az állam pedig akár a szülők akaratára ellenére is oktathatja a gyerekeket a különböző szexuális irányultságokra. Erre példa Spanyolország, ahol több mint 50 ezer család és számos katolikus püspökök tiltakozott a Zapatero-kormány által (állami és magániskolákban) bevezetett súlyosan „illetlen”, „ideológiai” és „katolikusellenes” tantárgy ellen, mégis az Európai Bíróság 2014-ben (érdemi indoklás nélkül) elutasította azon 305 spanyol család keresetét, akiket hazájukban elítéltek, amiért megtagadták, hogy gyermekeik a vonatkozó tantárgy óráin részt vegyenek (133-134. o.).

Az ilyen gyakorlat azért is veszélyes, mert maga a történelem bizonyítja, hogy az állam (vagy az oktatási intézmény) visszaélhet gyermeknevelési jogával, és valójában a tudománnyal szembenelő, ám tudományosnak nyilvánított elméletek átadására is törekedhet (például a kommunista hatalom a tudományos szocializmus oktatására). Egy autoriter állam maga határozza meg, hogy mi a tudományos és a természetes, nézeteit ráerőlteti másokra (oktatási intézményekre, szülőkre stb.), és elnyomja azokat, akik nem értenek vele egyet. Egy liberális államnak ezért tartózkodnia kellene az ilyen jellegű / tartalmú kijelentésektől – azon túlmenően, ami általánosan elfogadott. Így ha mégis azt állítja, hogy „bizonyos »rasszok« alacsonyabb rendűek, hogy egy nyolchónapos magzat nem emberi lény, vagy azt, hogy egy személy neme független a biológiától, akkor az állam annak teszi ki magát, hogy az emberek lelkiismerete ezzel ellentétes ítéleteket talál hozni” (187. o.).

Bejegyzett élettársi kapcsolat és polgári házasságkötés

Az Emberi Jogok Európai Bírósága több ízben elismerte az egyének lelkiismereti okból való megtagadáshoz és vallásszabadsághoz fűződő jogát az azonos neműek közti bejegyzett élettársi kapcsolat és házasság vonatkozásában (értsd: azt, ha valaki megtagadja az azonos nemű párok összeadását) – tehát a jog e területen is rögzítésre került –, és emlékeztette az államokat ezen jog tiszteletben tartásának biztosítására. Ugyanakkor arra is rávilágított, hogy az államok tág mérlegelési mozgástérrel rendelkeznek

az egymással versengő (nemzeti és európai) jogok, az intézmények igazgatása (például a polgári házasságkötés megfelelő működtetése) és az egyenlőség előmozdítása/ a megkülönböztetés elleni küzdelem viszonylatában. Vagyis az államok meggondolhatják, hogy elbocsátják-e azon alkalmazottaikat, akik nem hajlandóak az azonos nemű párok összeadására (136-138. o.).

Ezt megerősítendő, 2017-ben a bíróság elutasította 146 francia polgármester és választott önkormányzati képviselő keresetét, amelyet azért nyújtottak be, mert 75 ezer eurós pénzbírság és 5 éves szabadságvesztés terhe mellett rótták rájuk az állam az azonos nemű párok közti házasságkötés celebrálásának kötelezettségét. Carlo Ranzoni bíró elfogadhatatlannak minősítette a keresetet, és úgy vélte, hogy a választott képviselők az államot képviselik munkájuk ellátása során, ezért nem léphetnek fel az Emberi Jogok Európai Bírósága előtt. Vagyis állami szolgálkká, automatákká alacsonyította le őket, ezzel megfosztva őket a lelkiismeretüktől és az emberi jogok garanciájától. Puppincck rávilágít, hogy ugyanezt az érvelést használták a totalitárius rezsimiek a saját közigazgatásuk leigázására, mely ellen éppen a lelkiismereti szabadság jogi bevezetése megtörtént (138-139. o.).

De az azonos neműek házasságának elutasítása más szolgáltatások kapcsán is felmerült. Például amikor egy keresztény cukrász megtagadta, hogy egy homoszexuális pár házasságkötése alkalmából tortát készítsen. Itt azonban a brit bírág elismerték a cukrász megtagadási jogát, mivel az nem a homoszexuálisok mint megrendelők elutasítására (szexuális irányultságon alapuló megkülönböztetésére) vonatkozott, hanem az általuk rendelt torta feliratára: „Támogassátok a meleg házasságát”. (Az ügyet az Emberi Jogok Európai Bírósága elé terjesztették, ahol jelenleg ítéletre vár.) (129-30. o.)

Az azonos neműek házassága lehet jog, ha a házasság emberi, társadalmilag meghatározott intézményességét vesszük figyelembe. Ha azonban a házasság természetes jellegét tekintjük hivatkozási alapnak, vagyis azt, hogy nemző és családalapítási célt szolgál, akkor lehetséges a homoszexuális házassághoz való jog elutasítása (185-8. o.).

Vadászat

A vadászat megtagadása egy változatos esete a bírói ítélezésnek. Például amikor francia magán-személyek megtagadták, hogy a tulajdonukban lévő földterületen egy vadásztársaság vadászatokat rendezzen, az Európai Bíróság 1999-ben elismerte

a tulajdonhoz való jog sérelmét, és azt is, hogy a vadászat „mélyégesen ellentétes” a tulajdonosok „saját meggyőződésével”. Ezt követően Franciaország 2000-ben „törvényben elismerte a jogot, hogy »ellentétes személyes meggyőződésre hivatkozva« bárki megtagadhatja a vadászat engedélyezését a saját földjén” (139-40. o.).

A megtagadáshoz való jog elismerésének kritériumai

A megtagadáshoz való jog elismerése – mint láthattuk – nem automatikus. Az elbírálás függ attól, hogy (142-143. o.):

- „a cselekvés megtagadása vajon egy észszerűen gondolkodó személy cselekedete-e;
- a megtagadás pusztán személyes haszon (kényelem?) okán vagy lelkiismereti okokból történik-e;
- a lelkiismereti okból történő megtagadás erkölcsi vagy vallási előírásokon alapul-e;
- a megtagadás tárgyát képező cselekedet és a meggyőződés tartalma között fennálló távolság szerint.”

Ez utóbbi arra utal, hogy az adott személy meggyőződésének (az adott körülmények között) is számos kritériumnak kell megfelelni (148-150. o.):

1. Ezeknek „őszinte” erkölcsi vagy vallási meggyőzéseknek kell lenniük, tehát a légből kapott vagy kétségbe vonható meggyőzések elutasíthatók a bíróság által.
2. A „meggyőzések” nem a „vélemény” és az „eszmék” szinonimája, hanem „bizonyos fokú erővel, komolysággal, koherenciával és jelentőséggel” bíró nézeteket takar, melyek pontos tartalmát azonosítani szükséges.
3. Amennyiben vallási meggyőzésekről van szó, a nézeteknek „ismert valláshoz” kell kapcsolódniuk.
4. Amennyiben nem vallási jellegű, hanem „filozófiai meggyőzésekről” van szó, a nézeteknek tiszteletet érdemlőnek kell lenniük egy „demokratikus társadalomban” és összeegyeztethetőnek kell lenniük a személy méltóságával.

Nem mindegy tehát, hogy a meggyőzések erkölcsi vagy vallási jellegűek-e (160. o.), esetleg egyszerre mindkettő (165. o.). Például bibliai

szempontból minden erkölcsi alapú megtagadás egyben vallási jellegű is, „mivel a zsidó-keresztény hit azt tanítja, hogy Isten az, ki örök törvényét az emberek szívébe véste: az emberi lelkiismeret tehát nem más, mint »Isten hangja«, mely az embert fel-emelte a lelki életre, ez »Isten székhelye a lélekben«, és ha valaki a lelkiismerete ellen cselekszik, akkor »Isten ellen cselekszik«” (167. o.). Ugyanakkor – írja Puppinc – legyen premorális vagy amorális az emberi természetről alkotott felfogás, az szükség-szerűen erkölcsi megítéléshez is vezet, például arról, hogy egy emberen milyen beavatkozást szabad vagy tilos elvégezni. Ekképpen a különböző szexuális irányultságok egyre szélesebb körű elfogadása nem a tolerancia fokozódását, hanem az irányultságok természettől való elszakadását és egyben egyéni, szubjektív megítélését tükrözi (184. o.).

Amennyiben a bíróság úgy ítéli meg, hogy valójában nem lelkiismereti okból történt a megtagadás, akkor e megtagadás összekapcsolható a polgári engedetlenség fogalmával. Ennek egyik korai példája, amikor 1846-ban letartóztatták és bebörtönözték Henry David Thoreau amerikai író és gondolkodót, mert nem volt hajlandó fejadót fizetni Massachusetts államnak: bűnrészesnek tartotta az államot a rabszolgatartás és a mexikói háború ügyében. Thoreau bojkottja a megtagadás egyik – de nem egyetlen lehetséges – formája volt, mivel nem akart hozzájárulni egy olyan személy vagy csoport érdekeinek érvényesítéséhez, amely cselekedete számára erkölcsileg kifogásolható volt (181. o.). Hasonlóan, az egykori Emberi Jogok Európai Bizottsága többször is (1980-as és ’90-es évek) úgy ítélte meg, hogy az adófizetési kötelezettség megszegése, tehát a megtagadás nem történhet kizárólag azért, mert az adóbeszedő állam olyan vallást támogat vagy tevékenységet finanszíroz (például katonai szolgálatot, abortuszt, eutanáziát stb.), amelyhez az adóalany-nak semmi köze vagy amellyel nem ért egyet (180. o.).

Ezeket túl a bíróságok ítélete, a megtagadás jogának elismerése vagy elutasítása, az adott kor alapvető társadalmi értékeitől is függ, ma kiváltképp a tolerancia és a pluralizmus szükség-szerű fenntartásától. „Így például az intoleranciától és a vallási elzárkózástól való félelem készítette az Emberi Jogok Európai Bíróságát annak elismerésére, hogy a német keresztény szülőket büntetni kell azért, mert megtagadták, hogy gyermekeiket vegyes összetételű iskolákba küldjék, vagy azért, mert nem engedték, hogy részt vegyenek a szexuális felvilágosító tanítási órákon” (210. o.).

Következtetések

Puppinck a több száz, erkölcsöt és vallást érintő jogi eset felvonultatásával – és sokszor részletekbe menő bemutatásával – esetről esetre konkretizálja a lelkiismeret mint szabadságjog mibenlétét, szűkíti a rá vonatkozó szabályozás mozgásterét. S e fokozódó tárgyiasítással maga is hozzájárul a lelkiismeret természetétől való elszakadásához – vagy ahogyan ő fogalmaz, „szörnyszülött”-é válásához. Paradox módon azonban – ahogyan ő is rávilágít – e folyamattal párhuzamosan a lelkiismeret és az abból származtatott megtagadás joga egyre szubjektív megítélést kap mind az európai és nemzetközi jogban, mind a (nyugati) társadalmakban. A lelkiismeret tehát, bár tárgyiasult, továbbra is mozgásban van, változékony és befolyásolható, az adott kor és környezet értékeihez igazodik.

E befolyásolásban – és végső soron szubjektivitásban – játszik közre a média növekvő (hatalma és) szerepe, „mindenüttlévősége”. Hiszen gyakran ahelyett, hogy az objektív tényeket közvetítené, propagandagépezetként részrehajló véleményeket közöl, sokszor a valóságot elferdítve agitál.⁴ Így felmerülnek a kérdések: tekinthető-e a média szektának? És ha igen, jelenthet-e felmentést az ember cselekedeteinek következményei, a felelősségvállalás alól, ha pusztán a médiából tájékozódik és arra alapozza a tetteit? Más szavakkal: a média hatással van az emberek gondolkodására, és ekképpen tetteire, tehát nem meglepő, ha valaki a médiában elhangzottaknak megfelelően cselekszik; mivel azonban a média sem tévedhetetlen, sőt... nagy esély van rá, hogy az ember nem a „jó” szerint vagy igazságosan jár el, ha neki megfelelően cselekszik, mégis tetteinek negatív következményeivel számolnia kell.

A média azonban nemcsak mint intézmény, hanem mint általános információforrás is lényeges tényező a lelkiismeret kérdésében. Hiszen, ahogyan Puppinck is rávilágít, a lelkiismeret erkölcsi

⁴ Ennek egyik legjobb példája – a bevándorlási kérdés kapcsán – a 2015-ös migránsválságról való tudósítás részeként Pulitzer-díjat nyert fotográfia Balogh Lászlótól (Reuters 2016), melyen magyar rendőrök állnak egy bevándorlócsalád felett, akik 2015. szeptember 3-án a bicskei vasútállomáson önként színpadiasan a sínekre vetették magukat, mielőtt őrizetbe vették őket. S mely képről a korábbi tudósítás (a félreérthető beállítás miatt) azt közvetítette, mintha a magyar rendőrök szándékosan a sínekre lökték volna a családot – ami természetesen nemzetközi felháborodást váltott ki, és Magyarország náci Németországhoz való hasonlítását eredményezte.

megítélésében az értelemnek kulcsszerepe van. Ha tehát az értelem egyetlen tájékozási pontja a média, az erkölcsi megítélés nem lehet kellően megalapozott, vagyis a lelkiismereti döntés sem. A bevándorlási kérdésben ez – Scalea „Migráció”-könyve alapján – azt jelenti, hogy ha a (nyugati) média főáramlata olyan, akár a statisztikai adatokkal szembenő, érzelmekre ható (például büntudatkeltő) állításokat mantráz, amelyek érvényesítése valójában veszélyes a befogadó országoknak, akkor a „vészharangok megkongatása”⁵ ellenére az őshonos lakosok egy jelentős része úgy érzi (majd), hogy lelkiismereti kötelessége a befogadás. Velük szemben állnak azok, akik a „médiaismereteken” túl vagy azok kizárásával több/más forrásból tájékozódva, vagy az érzelmek helyett a száraz tények és/vagy tapasztalataik mérlegelése útján úgy vélik, hogy akkor cselekednek „jól”, lelkiismeretük szerint, ha ellenzik a befogadást.

Vagyis, bár mindkét oldal – a náci Németország és a kommunizmus kiszolgálóihoz és ellenállóihoz hasonlóan – a lelkiismeretének megfelelően gondolkodik és cselekszik, a „jó” és „helyes” lelkiismeret egyben intelligens is, és erkölcsi megítélését megbízható, sokrétű információkra alapozza, s kitalál a napjainkban tapasztalható dezinformációk útvesztőjéből. Ez persze szinte lehetetlen egy átlagember (de sokszor még egy szuperintelligenciájú) számára (is), és egyben lenéző (véleményük kizárása esetén pedig diszkriminatív) azokra nézve, akik bármely okból a médiába vetették a bizalmukat vagy kevésbé tájékozottak. S így felmerül a kérdés, hogy valóban bárki elítélhető-e azért, mert lelkiismerete szerint támogatja vagy ellenzi a befogadást?

Lehet, hogy idővel, a korok újabb előrehaladásával visszatekintve, úgy látjuk majd, hogy a tömeges (és sokszor) illegális bevándorlás támogatása és ellenzése volt a mi korunk kommunizmusa, nácizmusa, csakhogy támogatás esetén „posztliberalizmus”-nak vagy „neomarxizmus”-nak, ellenzés esetén pedig „populizmus”-nak hívjuk.⁶ A történelem kifolyása dönti majd el, hogy melyik lesz az uralkodó korszellem, mely maga alá gyűrve a másik oldal lelkiismeretét, „rossz”-nak bélyegzi azt, és dicső küzdelmeire visszatekintve „helyes”-nek csak saját lelkiismeretét ismeri el.

⁵ Utalás Scalea könyvének bevezetésére.

⁶ Noha a kettő nem ugyanaz, a populizmus mint új, a nép érdekét képviselő korszellem ellentétpárjaként Békés (2023) a posztliberalizmust, Scalea (2023) a neomarxizmust jelöli meg.

Irodalomjegyzék

- Almadi Sejla 2023 Túlnépesedési vita: Malthus népesedési törvényének és máig tartó tudományos hatásának áttekintése. In Benczes, István – Szunomár, Ágnes szerk. *Változó világ: Ünnepi tanulmánykötet Szentes Tamás akadémikus 90. születésnapja alkalmából*. Budapest: Akadémiai Kiadó (2023), 217-235.
- Békés Márton 2023 Posztliberális szintézis – Gramsci, Schmitt és a nemliberális demokrácia. In Heil Krósfó Mihány – Petri Bernadett szerk. *A népszerűség átka*. Alapjogokért Központ, Budapest. 55-88.
- Aquinói Szent Tamás 2011 *Summa Theologiae (A teológia foglalat)*. Budapest: Szent István Társulat. In Puppinc, Grégor 2023 *Lelkiismeret és emberi jogok*. Budapest: Alapjogokért Központ.
- Cabanis, Pierre-Jean Georges (1802) 1844 *Rapports du physique et du moral de l'homme* (Az ember fizikai és erkölcsi jellemzőinek összefüggései). Párizs. In Puppinc, Grégor 2023 *Lelkiismeret és emberi jogok*. Budapest: Alapjogokért Központ.
- Descartes, René (1637) 2000 *Értekezés a módszerről* (hatodik rész). Budapest: Műszaki Kiadó. In Puppinc, Grégor 2023 *Lelkiismeret és emberi jogok*. Budapest: Alapjogokért Központ.
- ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága 1950 *Annuaire de la Commission du droit international (A Nemzetközi Jogi Bizottság évkönyve)*, vol. II, 374-378. o. In Puppinc, Grégor 2023 *Lelkiismeret és emberi jogok*. Budapest: Alapjogokért Központ.
- Günther, Markus 2013 *Hitler és mi*. Augsburg: Buchhandlung am Obstmarkt. In Schuler, Ralf 2023 *Generation Gleichschritt: Wie das Mitlaufen zum Volkssport wurde*. Basel: Fontis AG.
- Mandiner* 2021 *Társadalomrombolás a bírói pulpitusról – beszélgetés Grégor Puppinc francia alkotmányjogással, a European Centre for Law and Justice igazgatójával*. <https://mandiner.hu/kulfold/2021/12/gregor-puppinc-interju-strasbourg-eclj>
- Puppinc, Grégor 2021 *Embertelen jogok*. Budapest: MCC Press.
- Puppinc, Grégor 2023 *Lelkiismeret és emberi jogok*. Budapest: Alapjogokért Központ.
- Reuters* 2016 *Reuters Wins Pulitzer for Photography of Migrant Crisis*. <https://www.reuters.com/news/picture/reuters-wins-pulitzer-for-photography-of-idUSRTX2AJBF/>
- Scalea, Daniele 2019 *Immigrazione. Le ragioni dei populist*. Olaszország: Historica Edizioni.